

Əlyazması hüququnda

GÜLSÜM RƏŞİD QIZI ƏHMƏDOVA

**AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ELMİ-FANTASTİK
JANRIN ƏNƏNƏLƏRİ**

**(DÜNYA ELMİ-FANTASTİKASININ AZƏRBAYCAN BƏDİİ
ƏDƏBİYYATINDAKI EYNI JANRA TƏSİRİ PROBLEMI)**

**5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı
5718.01 – Dünya və rus ədəbiyyatı**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Təhsin Mütəllim oğlu Mütəllimov

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Asif Abbas oğlu Hacıyev

filologiya elmləri doktoru, professor
Əmirxan Məhərrəm oğlu Xəlilov

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universitetinin Azərbaycan
ədəbiyyatı tarixi kafedrası

Müdafiə «28» mart 2014-cü il saat “16⁰⁰”-da Bakı Dövlət Universiteti nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru dissertasiyalarının müdafiəsini keçirən D.02.181 Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ 1148, Bakı Z.Xəlilov küçəsi 23, Bakı Dövlət Universiteti, əsas bina, II mərtəbə, Videokonfrans otağı.

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “24” fevral 2014-cü ildə göndərilmişdir.

D.02.181 Dissertasiya
Şurasının Elmi katibi:

filologiya elmləri doktoru,
professor T.H. HÜSEYNOV

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. XIX əsrdə dünya ölkələrində təşəkkül tapmış bədii janrlar arasında elmi-fantastika tez bir zamanda bir çox oxucuların diqqət və rəğbətinə səbəb oldu. Amerika və İngiltərədə, eləcə də Rusiyada həmin janrda son iki əsrdə gözəl nümunələr ərsəyə gəlsə də, bizim respublikada yalnız keçən əsrin ikinci yarısında bu istiqamətdə layiqli bədii yazılar meydana çıxdı. Axı texnoloji tərəqqinin gələcəyini, eləcə də başqa dünyalarda yaşayan daha kamil mədəniyyət daşıyıcılarının dünyalarının təsviri bütün dünya oxucuları kimi bizim xalqı da ahənrüba kimi özünə çəkirdi. Odur ki, Azərbaycanın tanınmış fantast yazıçıları Emin Mahmudovun¹, Namiq Abdullayevin² və İbrahim Hüseynovun³ bədii əsərləri bu tədqiqat üçün çox əhəmiyyətli və zəngin mənbə xarakteri daşıyır.

Məlumdur ki, yuxarı sinif şagirdlərinin, ali məktəblərin texniki fakültələrində oxuyan tələbələrimizin, eləcə də gənc tədqiqatçıların bugünkü elmin gələcək inkişafını təsəvvür etmələri baxımından daha aydın dünya görüşünün formalaşmasında bu əsərlər mühüm rolə malikdirlər. Təqdim olunan dissertasiyada bədii yaradıcılıqları nəzərdən keçirilən həmin ədəblərdən bəziləri sovet dövrünün sosialist realizminin tələblərini tamamilə nəzərə almış, digərləri öz düşüncələrini yalnız respublikamız müstəqilliyini əldə etdikdən sonra tam sərbəst şəkildə ifadə edə bilmiş, bəziləri isə elə sərt sovet senzurası şəraitində də ruhun təzə bədəndə yeni həyata elə əvvəlki məramlarla başlaması kimi materialist dialektikasına tamamilə zidd olan mövzuları nəinki qələmə almış, hətta onları çap edə bilmişlər.

Bütün bu rəngarəng çalarlı, lakin on-on beş kitabdan ibarət həmin bədii ədəbiyyat sahəsi Azərbaycanda hələlik müntəzəm və ardıcıl tədqiqat predmeti olmamış, yalnız bədii tənqid tərəfindən bəzi ötəri məqalələrlə vaxtaşırı işıqlandırılmışdır. Halbuki, 1953-cü ildən keçən yarım əsrdən bir qədər çox bir dövr ərzində elmi-fantastik mövzuda dilimizdə yaradılmış hekayə və povestlər oxucularda böyük maraq oyatmış, onları daim dərindən düşündürmüşdür.

---

¹ Mahmudov Emin. Atlant qızı. Yazıçı, 1987, 230 s.

² Namiq Abdullayev. İtirilmiş dünya. Azərənəşr, 1962, 164 s.

³ İbrahim Hüseynov. Panqeyanın övladları. Bakı, Gənclik. 1985, 167 s.

Həmin əsərlərdən bəziləri uzaq dünyalardakı ali şüurlu varlıqlar cəmiyyətinin təsvirinə həsr olunmuş, qalanlarında isə Yer planetində bəşər cəmiyyətinin uzaq gələcəkdəki həyat lövhələri verilmişdir. Məhz belə bir şaxələnmənin mövcudluğu bu sahənin elmi araşdırmalar üçün obyekt kimi seçilməsinə təkan vermiş və işə məxsusi şəkildə yanaşma tərzini sayəsində fantastik bədii lövhələrdə təsvir olunanların həqiqətə nə dərəcədə uyğunluğuna həm mühəndis səriştəsilə, həm də janrın spesifikasiyası baxımından obyektiv qiymət verilməsi zərurətini ortaya qoymuşdur.

Təqdim olunan tədqiqatda diqqət verilən məsələlər arasında müxtəlif dünyalardakı elmi-texnoloji tərəqqi səviyyələrinin fərqliliyi səbəbindən onlardan məhz daha üstün texnologiyalara sahib olanlarının özlərindən daha bəsit sivilizasiyalara mümkün köməyi, yaxud onları özlərinə qul edib zülm altında saxlamaları kimi təzadlı müəllif ehtimalları dissertasiyada nəzərdən keçirilir. Bu problemə həm dünya fantastikasını nümunələrində, həm də ki, həmin istiqamətdə milli təşəbbüslər əsasında tədqiqat problemi kimi yanaşılır. Dissertasiyada dünyanın adlı-sanlı fantast ədiblərinin öz azərbaycanlı xələflərinə aşkar təsiri də araşdırılır. Çünki tanınmış rus sovet fantastları Aleksandr Belyayev və İvan Yefremov əslində dahi fransız nasiri Jül Vernin¹ fantastik romanlarından ilhamlandıqları kimi, onların özlərinin də kitabları Azərbaycanda çox az inkişaf etmiş bu janrın daşıyıcılarını öz oxucularına orijinal söz deməyə ruhlandırmışdır. Bizim fantastlar arasında bəziləri eyni zamanda ingilis dilini səlis bildiklərindən həmin dildə yazılmış fantastik ədəbiyyatın parlaq nümunələrindən birbaşa təmas yolu ilə həm özləri bəhrələnmiş, həm də onlardan bir xeyli qismini elə orijinaldan dilimizə çevirərək xalqımızın malı etmişlər. Bu hal isə tədqiqatın yönümünü eyni zamanda respublikamızda son dövrdə xarici ölkə yazıçılarının dilimizdə çap olunmuş fantastik əsərlərinə tərəf çevirməyə də zərurət yaratmışdır.

Ayrı-ayrı illərdə Azərbaycanda çap olunmuş belə gözəl əsərləri «Gənclik» nəşriyyatının iyirmi beş cildlik «Macəra və fantastika kitabxanası» adlı topluda sistemli şəkildə nəşr etmək təşəbbüsü bir tərəfdən dissertasiyada təqdir edilsə də, digər tərəfdən sovet rejiminin qəflətən çökməsi ilə onun yalnız beşcə cildinin işıq üzü görə bilməsinə təəssüf ifadə edilir. Lakin Əfqanıstan, Pakistan, İran və eləcə də bir çox ərəb dövlət-

---

¹Vern Jül. Arxipellaq alovlanır. Kladius Bombarnak. Gənclik, 1989, Macəra və fantastika kitabxanası. 25 cildə, c. 3, Əkbər Ağayevin müqəddiməsi ilə. 348 s.

lərində bu janrdə qətiyyəən heç bir yerli yazıçının əsər yazmaması fonunda Azərbaycanadakı nəşriyyatların qabaqcıl rus əənələri ilə ayaqlaşə bilən milli nümunələri çəp edib ortaya çıxarması tədqiqatçı tərəfindən ürəkəçijü vəziyyəət hesab olunmuşdur. Çünki qardeş Türkiyədə belə, yalnız ABŞ-da istehsal olunmuş cizgi filmləri əsasında yerli xəlq həmin janrlə səthi tanışlıq əldə etmişdir. Bütün bu qlobal geriliyin işığında respublikamızda elmi-fantastik janrın bədii ədəbiyyatın əhəmiyyətli bir sahəsi təki uğurlə formalaşması təqdirə layiq bir hal kimi bu spesifik tədqiqatda qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın mənbələri. Beləliklə, üç pilləli struktura malik bu dissertasiyanın *ilk fəslində* bu janrın dünyada, Rusiyada və respublikamızda təşəkkül tapmasına dair araşdırmalar aparılır və onun qlobal miqyaslı aparıcı xadimlərindən bəhs olunur, *ikinci fəsildə* qərb fantastlarından amerikalı Ayzək Əzimovun¹ ingilis dilində olan və rusçaya tərcümə edilmiş bədii əsərlərindən bir çoxu diqqətlə araşdırılır, onunla yanaşı görkəmli polşalı ədib Stanislav Lemin ən mühüm bədii yazılarının yalnız rus dilli tərcümələrinə nəzər salınır, rus ədibləri Aleksandr Belyayevin² və İvan Yefremovun³ ən parlaq bədii yazılarının təhlilinə yer ayrılır, onların fantastik irsinə ədəbi tənqid dairələrinin verdiyi müxtəlif qiymətlərə nəzər salmağa cəhdlər edilir. Sonuncu – *üçüncü fəsildə* isə yuxarıda adları qeyd olunan azərbaycanlı fantast yazıçıların həyat və yaradıcılıqları üç məxsusi bölmədə işıqlandırılır, onların müxtəlif illərdə nəşr etdirmiş olduqları bədii əsərlərin məziyyətlərinin üzə çıxarılması üçün qarşılıqlı təhlillər aparılmasına respublika ədəbiyyatşünaslığında dissertasiya səviyyəsində ilk dəfə olaraq cəhd göstərilir.

Dissertasiyanın hasilə yetirilməsində həm qərb və rus, həm də ki, Azəri yazıçılarının əsərlərindən və qeyri-milli fantastların Azərbaycanda çəp olunmuş bədii tərcümələrindən istifadə olunması ilə yanaşı, bu ədidlərin yaradıcılıqları barədə onların kitablarına əlavə olunmuş ön və ya son sözlərə, bədii tənqid nümayəndələrilərin ayrıca qəzet və jurnal məqalələrinə istinadlar edilmişdir. Həmin mənbələr müxtəlif dillərdə çəp olduqlarından, yeri gəldikcə ingilis və rus dilli mənbələrdən alınan sitatları bu sətirlərin müəllifi özü dilimizə çevirmiş və bu barədə dissertasiyada

---

¹ Айзек Азимов. Конец вечности. Москва, Молодая гвардия, 1967, 255с.

² Беляев Александр. Избранные произведения. Москва, Правда, 1989, 557 с.

³ Ефремов Иван. Избранные произведения. Кишинев, Штиинца, 1986, 557 с.

yeri gəldikcə bildirilmişdir. Beləliklə, bu mühüm tədqiqatın başa çatdırılması üçün ingilis və rus dillərindən geniş şəkildə istifadənin mühümlüyü ortaya çıxmışdır.

Tədqiqatın uğurla yekunlaşmasında daha böyük əhəmiyyətə malik olan xüsusiyyət isə araşdırılan əsərlərə mühəndis mövqeyindən yanaşma zərurəti olmuşdur. Onlardakı həqiqəti və ədib təxəyyülünün sırf nağılvəri məhsullarını dəqiq surətdə ayırmaq isə çox çətin bir məsələ kimi növbəti tədqiqatçıların qarşısında durur. Buradakı başlıca cəhd isə Azərbaycanda bu janrın formalaşmasında qərbdə və Rusiyadakı fantastik ədəbiyyatın hər hansı bir rolunun olub-olmadığını təyin etməkdir.

Bu halda, tədqiqatın obyektini olan onlarla əsərlərdə onların müəllifləri tərəfindən yol verilmiş səhvlərin nəzərə çatdırılması işi bir tərəfdən gələcək fantastlar üçün həm bir örnək ola bilər, digər tərəfdən isə yeni texniki kəşfləri tezliklə həyata keçirməli tədqiqatçıları düzgün yola istiqamətləndirilməsində fayda gətirə bilər. Dissertasiyanın nətiyyə adlanan qisminə isə xarici və milli fantastların əsərləri müqayisə edilir və dünya fantastikasından müvafiq Azəri ədiblərinin bəhrələndikləri konkret məqamları üzə çıxarmağa səylər göstərilir.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. İndiyə qədər Azərbaycan fantastikasını barədə söz demiş bir neçə tənqidçidən Məsud Əli oğlu¹, İlqar Əhmədov², Allahverdi Eminov³, Rəhim Hüseynov⁴, Zeydulla Ağayev⁵, Firudin Hüseynov⁶ və digərlərinin adları çəkilir. Lakin bu çoxillik ədəbi irsin sistemli tədqiqatına bugünə kimi heç bir sanballı dissertasiya həsr olunmaması yalnız təəssüf doğura bilər. Bu maraqlı janrı milli ədəbiyyatımızda təmsil edən bədii əsərlərdən heç birinə nə bədii kino lenti şəklində yeni həyat verilməməsi, nə də ki, televiziya filmi kimi səhnələşdirilmə-

---

¹ Məsud Əli oğlu. Emin Mahmudovun Venera göyləri od içindədir əsərinə müqəddimə. Uşaqgəncnəşr, 1960.

² İlqar Əhmədov. İbrahim Hüseynovun Hara gedir bu köç belə? kitabına ön söz. Gənclik, 2003.

³ Eminov Allahverdi. Elmi-fantastika inkişafının tələbidir. Fantastik hekayə və povestlər adlı topluya ön söz. Maarif, 1987.

⁴ Hüseynov Rəhim. Yad dünyadan qonaq haqqında düşünərkən. Azərbaycan müəllimi qəzeti, 21 sentyabr 1988-ci il.

⁵ Ağayev Zeydulla. Çağlayan çeşmə. APXDİ-nin "Bilik" qəzeti, 10 iyun 1988-ci il.

⁶ Hüseynov Firudin. İki töhvə. ADU-nun Lenin tərbiyyəsi uğrunda qəzeti, 20 iyun 1988-ci il.

məsi də təəccüb doğuran haldır. Halbuki, dissertasiyamızın orta fəslində əsərləri araşdırılan hər iki rus fantastının ən gözəl kitabları artıq çoxdan ən yüksək səviyyədə ekranlaşdırılmış, onlardakı parlaq ideyaların spesifik oxucu kütləsi ilə yanaşı, geniş tamaşaçı auditoriyasını da fəth edə bilməsinə şərait yaradılmışdır. Çox qəribə hallardan biri də budur ki, milli fantastlarımızın, demək olar ki, bütün kitabları bugün nadir bibliografik nümunələrə çevrilərək gənc oxucular üçün əlçatmaz cildlər hesab olunurlar. Son dövrdə latın əlifbasına qayıdışımız isə həmin əsərlərlə yeni nəsli-miz arasında çox ciddi bir sədd yaratmışdır. Bu sahədə irəliyə addımlar atılması üçün yeni fantastlar nəslinin bu vacib sahədə yaradıcılıq təşəbbüsləri də hələlik yox dərəcəsinədir.

Dissertasiyanın tədqiqat obyektini olan üç milli fantastımızın və eləcə də bu çətin yaradıcılıq sahəsində öz qələmini respublikada sınağa cəhd göstərmiş bir neçə digər ədibin bədii əsərləri son altmış ildə gələcəyin elmi-texniki proqnozunu vermək və həmçinin gənclərin qabaqcıl qisminin texnoloji dünya görüşünü inkişaf etdirmək baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, Emin Mahmudovun 1957-61-ci illərdə çapdan çıxmış «Kainat gəmisini»¹ və «Veneranın göyləri od içindədir»² dilogiyasını oxuyanlar Atlantik okeanın sularında qərq olmuş böyük bir mədəniyyətə – Atlantida məmləkətindən xəbər tutur, Ayda cazibənin Yerdəkinə nisbətən altı dəfə az olmasını öyrənirlər. Başqa dünyadan Yerə uçub gəlmiş Burmanid xalqının Yer adamlarından intellekt və görünüşcə fərqliliyindən, heç bir tük örtüyünə malik olmayan bu ali şüurlu varlıqların nədənsə Yer insanlarının saçlarından iyrenmələrindən, onların kainat boşluqları ilə işığına yaxın bir sürətlə irəlilədikləri müddətdə vaxtın Yer planetindəkinə nisbətən daha tez keçməsinə və bir çox nəsillərin artıq ölüb getməsi təzahüründən hali olurlar, Yerdən savayı günəş ətrafında dövrə vuran Merkuri, Yupiter, Venera və Mars kimi planetlər barədə, eləcə də hələlik Yer elminə məlum olmayan səbəblər üzündən bir vaxt parçalanıb kosmik qəlpələrə çevrilmiş Faeton planeti haqqında məlumatlar əldə edirlər.

Mərhum Namiq Abdullayevin «İtirilmiş dünya»³ povestindən isə oxucular maddənin elementar hissəcikləri olan protonun – təbiiliyin

---

¹ Emin Mahmudov. Kainat gəmisini. Uşaqgəncəşr, 1957.

² Emin Mahmudov. Venera göyləri od içindədir. Uşaqgəncəşr, 1960.

³ Namiq Abdullayev. İtirilmiş dünya. Azərnəşr, 1962, 164 s.

əksinə olaraq mənfi yüklə, elektronun isə müsbət yüklə yükləndiyi şəraitdə əks-dünya amili ilə qarşılaşdıqlarını dərk edirlər. Bu isə o deməkdir ki, belə dünyanın hər hansı bir fəza gəmisi gəlib Yer gəmisi ilə qarşılaşanda onların partlaması təhlükəsi ortaya çıxır. Rəhmətlik İbrahim Hüseynovun kitablarından birindən isə oxucular Yerdən qalxan kosmik gəminin ətraf mühitə ziyanlı təsir göstərməməsi üçün qorxunc tornado fırtınasının gücündən elmi yolla istifadə edilməsi imkanı barədə müəyyən təsəvvür əldə edirlər. Qabil Əhmədovun bədii personajlarından bəzilərinin insan ömrünün uzadılması yollarını tapması da böyük maraq kəsb edir.

Bundan heç də az maraqlı olmayan daha bir məsələ isə hələlik yalnız görkəmli riyaziyyatçı İ.M.Gelfantın tomoqrafiya nəzəriyyəsi¹ şəklində kağız üzərində qalan bir ideyası ilə bağlıdır. Hər hansı bir əşyanın və ya canlı varlığın bir anda ayrı-ayrı atomlar şəklində başqa yerə göndərilməsi və son məkanda yenidən mütəşəkkil halda dərhəl, yaxud da min ildən sonra küpdən çıxan cin kimi bərpa olunması, əslində həm nəqliyyat probleminin daha sərfəli şəkildə həll olunması, həm də ki, uzun ömürlülük barədə insanların çoxdankı arzusunun gerçəkləşdirilməsi deməkdir. Bu imkanı digər fantastımız Q.Əhmədov öz əsərlərində irəli sürür². Məhz belə ideyaları fantastik əsərlərindən birindən götürəcək gələcək tədqiqatçılar insan güzəranını yaxşılaşdırmaq naminə elmin daş-kəsəkli yollarında nailiyyətlər qazanmağa ruhlanacaqlar. Çünki bir vaxt Mendeleeyev, Cukovski, Mojayiski və Korolyov tək cahansümül alimlər də Arraşlı Jül Vernin və Kaluqalı Konstantin Siolkovskinin bədii yazılarından mənəvi ruh alaraq öz dahiyənə kəşflərini həyata keçirmişlər. Azərbaycan fantastlarının əsərlərindəki bu ideyalara sistemli şəkildə nəzər salınması bir tərəfdən gələcək alimlərə əsaslı fərziyyələr irəli sürüb onları həyata keçirməyə çalışmalarına, digər tərəfdən isə böyüyən nəslin daha ağıllı yetişmə-sinə şərait yaradardı.

Elmi fərziyyə. Azərbaycan fantastlarının öz bədii yazılarında son yarım əsrdən bir qədər uzun vaxt ərzində irəli süyrdükləri elmi-texnoloji ideyaların çoxu orijinal olmayıb, daha əvvəlki dövrlərdə qələm işlətməmiş sələflərinin əsərlərindəki motivlərlə yaxından səsleşməsi elmi fərziyyə kimi tədqiqatda irəli sürülmüş və dəqiq faktlar əsasında dissertasiya boyu

---

¹ С.М. Гельфанд и Наймарк М.А. Основы томографии. Юнитарное предсефвление о классических группах. Вести Математического института АН СССР, 1950.

² Qabil Əhmədov. 2143-cü il. Povestlər. Sabah nəşriyyatı, s.24.

sübut olunduqdan sonra onun nəticə qismində ümumiləşdirilmişdir. Bu sahədə olan əsərlərdən hər birinin dissertasiyada diqqətlə araşdırılması və onlara həsr edilmiş tənqidi rəylərin səbrlə öyrənilməsi, daha əvvəlki illərdə yaşamış xarici fantastların bədii irsinə ikinci fəsildə məxsusi nəzərdən sonra çıxarılan nəticələr bir daha belə bir qənaətə gəlməyə şərait yaratmışdır ki, aparıcı qərb və rus fantastlarının yaradıcılıqlarındakı maraqlı mövzular bizim Azəri fantastlarının əsərləri üçün də struktural özlü rolunu oynamışdır.

Dissertasiyanın məqsədi. E.Mahmudov, N.Abdullayev, İ. Hüsey-nov kimi milli fantastik ədəbiyyatın aparıcı xadimlərinin və onların yolu ilə irəliləmiş digər həmyerlilərimizin bədii əsərlərindəki məziyyətləri üzə çıxarmaq, onların yaradıcılıqlarına ayrı-ayrı tənqidçilərin verdiyi qiymətin obyektivlik dərəcəsini təyin etmək, bu ədəbi irsin yerini ümumi müasir bədii ədəbiyyatımız fonunda müəyyənləşdirmək cəhdləri bu tədqiqatın başlıca məqsədlərindəndir.

Tədqiqatın strukturu: Dissertasiya öz quruluşuna görə mövzunu əsaslandırıldığı giriş bölməsindən, üç əsas fəsildən, nəticədən və kitabiyatdan ibarətdir.

İşin nəzəri əhəmiyyəti. Dissertasiyanın başlıca müddəalarından müasir Azərbaycan ədəbiyyatının müvafiq qolu kimi qəbul olunan fantastika üzrə yeni əsərlərin yaradılması zamanı istifadə oluna, eləcə də milli ədəbiyyatımızın tədqiqi ilə məşğul olanlara fayda gətirə bilər.

Əsərin təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiya müəllifinin apardığı tədqiqat nəticəsində üzə çıxarılan və formulizə edilən müddəalardan istifadə olunması Azərbaycandakı fantastik nəsrin xüsusiyyətlərinin və xarakterinin daha yaxşı dərk olunmasına xidmət edə bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi onun müəllifinin Azərbaycanda fantastik nəsr irsinin bugünə qədərki sistemli və hərtərəfli araşdırmaları nəticəsində üzə çıxardığı müddəalarda bu irsi yaratmış ədiblərin bədii metodlarının spesifik xüsusiyyətlərinin tədqiqi ilkin cəhdlər xarakteri daşımasıdır. Çünki həmin janrın respublikada formalaşdığı bu altmış il ərzində göstərilən sahəyə hələ heç bir müqayisəli dissertasiya həsr olunmayıb. Elmi-fantastik janrın dünyada təşəkkülü prosesi həm qərbdə, həm də Rusiyada elə bir əhəmiyyətli tədqiqat əsərində hələlik işıqlandırılmadığından, bu sahədəki təşəbbüsümüz yalnız müstəqil ölkəmizdə deyil, bütün dünyada maraqlı və orijinal bir addımdır.

Əldə olunan nəticələrin tətbiqi. Dissertasiyanın materialları müasir Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə ümumi dərsləklərin tərtibində, eləcə də

respublikada fantastik ədəbiyyat üzrə ali məktəb mühazirələri üçün vəsaitlər hazırlanması zamanı istifadə oluna bilər. Eləcə də, ayrıca kitab şəklində dərc olunmaqla respublikanın fantastika sevrələrinə töhvə kimi xidmət edə bilər.

İşin sınaqdan keçirilməsi. Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasında müzakirə olunmuş, eləcə də onun başlıca müddəaları on il ərzində 9 geniş həcmli elmi məqalələrdə işıqlandırılmışdır.

İŞİN MƏZMUNU

“**Giriş**”də araşdırılmaya cəlb olunan mövzunun aktuallığı, elmi yeniliyi, məqsəd və vəzifələri, metodoloji əsası, nəzəri-praktik əhəmiyyəti, aprobasiyası və s. haqqında qısa və yığcam şəkildə danışılmışdır.

Dissertasiyanın Birinci fəslı **“Fantastik ədəbiyyatın bir janrı kimi təşəkkül və onun qarşısında duran vəzifələr”** adlanır. Bu fəsil iki bölmədən ibarətdir.

I fəslin birinci yarımfəslı **“Dünya elmi-fantastikasının Rusiyada və qərbdə dərc olunmuş ilk nümunələrinə nəzər”**sərlövhesi ilə verilir. Burada həmin ədəbi istiqamətin yaradıcısı sayılan amerıkan yazıçısı Edqar Allan Podan xeyli əvvəl Aleksandr Veltmanın Rusiyada 1836-cı ildə çap etdirdiyi «Kalimerosun əjdadları» romanı ilə bu sahəyə ilkin təkən verdiyi nəzərə çatdırılır. Orada məşhur rus ziyalı Vladimır Odoyevskinin «Psixoloji qeydlər» adlı məqaləsinə istinad olunur, onun elmi-texniki nailiyyətlərin qaragüruhçu adamların əlinə keçərkən bəşəriyyətə fəlakətlər gətirə biləcəyi barədə fikirlərini sonrakı dövrlərdə yaranmış ən qiymətli fantastika nümunələrində başlıca qayə olması barədə mülahizə irəli sürülür. Həyatda isə bunun ən bariz nümunələrindən biri ikinci dünya müharibəsinin sonunda Yapon şəhərlərinə etinasızlıqla atılmış iki atom bombasıdır.

Tədqiqatçı birinci fəslin ilk bölməsində Yevgeni Brandisin təəsüflə bir daha Jül Vern və Herbert Uels səviyyəli yazıçıların yetişməyəcəyi barədə düşüncəsinə qarşı V. Buqrov və Xalimbəcanın hələ sovet rejimi bərqərar olana kimi Rusiyada artıq 120 müəllifin yaratdığı 250 fantastik əsər arasında xeyli dərəcədə sambilanlarının da olması barədə müla-

hizəsinə istinad edir¹. Dissertasiyada V.Tuminskinin tərtib etdiyi və A.Kazantsevin «ön söz» yazdığı qiymətli bir tədqiqatda² keçən əsrlərin rus fantastikasına verilən qiymət də xatırladılır.

Yalnız bundan sonra bütün dünyada fantastika janrının banisi kimi rəsmi olaraq tanınan Edqar Po³ yaradıcılığına xeyli ətraflı yer verilir, onun eyni zamanda detektiv və dəhşətlər janrlarına da başlanğıc verdiyi bildirilir. Cəmi qırx illik çox qısa və məşəqqətli bir ömür yaşamış E.Po yaradıcılığının, doğrudan da, sonrakı dövrün dahi yazıçıları Herbert Uels və Artur Konan Doyl⁴ böyük təsir göstərdiyi dissertasiyada üzə çıxarılır, daha çox detektiv janrda işləmiş Konan-Doylun fantastik yaradıcılığına aid fikirlər bildirilir. A.K.Doylun, Amerika qitəsində paleozoy dövrünün kələzlərinin hələ də yaşadığı əlçatmaz bir ərazini tapan professor Çelencerin⁵ və onun əməkdaşlarının sərgüzəştlərindən bəhs edən «İtirilmiş dünya»⁶ adlı romanını ötrəi yada salmaqla yanaşı, öz tədqiqatında müəllifi həmin ədibin dörd roman və əlli altı povestində gözə çarpan parlaq qəhrəmanı Şerlok Holmsın açdığı müəmmalardan birindən – «Dörd əl-ayaqla yeriyən adam»⁶ əsərindən nisbətən ətraflı bəhs edir və burada bədii ədəbiyyatın detektiv yönümü ilə fantastik janrın uğurlu sintezini incə bir şəkildə gözə çarpdırır, əsərin məzmununu qısaca şərh edir.

Həmin ingilis ədəbinin «İtirilmiş dünya» romanı ilə Emin Mahmudovun «Zülmət dənizi»⁷ povesti arasında məzmun uyğunluğundan bəhs edərkən bu sətirələrin müəllifi ilk dəfə olaraq qərb klassiklərinin Azərbaycan elmi-fantastikasına təsiri probleminə toxunur və Xəzərə qonşu Qara dənizi bir vaxt birləşdirmiş azman Tetis dənizinin çəkilməsindən sonra nəhəng bir yeraltı su hövzəsində arxaik canlı aləmin öz mövcudluğunu milyon illərcə davamlı surətdə hiyf etməsini bədii boyalarla eynilə öz ingilis sələfi kimi ustalıqla təsvir etdiy yada salınır.

---

¹ Вугров В., Халымбджа Ф. Собрание под наименованием Поиск-83. Свердловск, Средне-Уральское издательство, 1983.

² Взгляд на глубины веков. Русская фантастика в начале XVIII и в первой половине XIX веков. (Составитель В. Туминский). Москва, Изд. Молодая Гвардия, 1977.

³ Аллен Герви. Эдгар По. Изд. Молодая Гвардия, 1984.

⁴ Carr John Dickson. The Life of Sir Arthur Conan Doyle. John Murray. London. 1949.

⁵ Конан Дойл Аргур. Затерянный мир. Москва, Правда, 1990.

⁶ A.K. Doyle. Complete Sherlock Holmes. New-York. Ballantine publisher. 1996.

⁷ Mahmudov Emin. Zülmət dənizi. (Elmi-fantastik povest və hekayələr). Gənclik, 1972.

İlk fəslin ikinci yarım fəslə «**Dünya elmi-fantastikasının Azərbaycan bədii ədəbiyyatındakı eyni janra təsiri barədə**» adlanır. Həmin bölmədə dissertasiya müəllifi özünün vaxtilə, yəni 1992-96-cı illər arasında rəhbərlik etdiyi «Rabitə dünyası» qəzetində müasir rabitə sistemlərinin keçdiyi çətin inkişaf yolu barədə vaxtilə populyar məqalələrlə yanaşı, onun sabahkı gündə əldə edəcəyi imkanlar haqqında fantastik əsərlərdən parçalar da dərc olunduğunu məlum edir. Həmin janra olan bu ilkin maraq tədqiqatçını respublikada bu sahədə sərbəlləşən bədii əsərlər çap etdirmiş professional müəlliflər Emin Mahmudov, Namiq Abdullayev, İbrahim Hüseynov və digərlərinin yaradıcılığı ilə maraqlanmağa sövq edir. Sonra isə tədricən dünyanın aparıcı fantastlarından ən seçmələri olan Ayzek Əzimov, Stanislav Lem, Aleksandr Belyayev və İvan Yefremov yaradıcılığını dərinlən təhlil edib araşdıran tədqiqatçı milli fantastlarımızın yaradıcılıqlarına həmin qlobal klassiklərin dərin təsirini üzə çıxarmış və belə paralelləri və oxşarlıqları müxtəlif səpgili fantastik əsərlərdə təyin etməyi özü üçün təhlil obyektinə kimi qarşıya qoyur.

«**Qabaqcıl dünya fantastlarının bədii irsinə nəzər**» başlıqlı ikinci fəsil dörd yarım fəsildən ibarətdir. Onlardan birincisi Stanislav Lem yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Bu yarım fəsildə dahi polyak ədi-binin «Astronavtlar»¹, «Əbədi ruh»², «Ulduzlardan qayıdış»³, «İyon Tixiyin xatirələri»⁴, «Aldebarandan təcavüz»⁵, «Dağ başında qəsir»⁶, «İyon Tixiyin ulduz gündəlikləri»⁷, «Kiberiada»⁸, «Magellan dumanlığı»⁹, «Dünyada sülh iflasa uğradı»¹⁰ əsərləri «Naviqator Pirs»¹¹ əsərləri xatırladılır. Qeyd olunur ki, bu ədibin əsərlərində yumoristik ab-hava və texniki inkişafın gələcəyinin nisbətən dəqiq proqnozunun verilməsi «Texnologiyaların

---

¹ Lem Станислав. Астронавты. Москва, Молодая Гвардия, 1957.

² Lem Станислав. Вечная душа. Минск, Правда, 1963.

³ Lem Станислав. Возвращение со звезд. Москва, Молодая Гвардия, 1965.

⁴ Lem Станислав. Воспоминания Иона Тихого. Москва, Книжная Палата, 1990.

⁵ Lem Станислав. Вторжение с Алдебарана. Москва, Иностранная Литература, 1960.

⁶ Lem Станислав. Замок на возвышении. Москва, Молодая Гвардия, 1969.

⁷ Lem Станислав. Звездные дневники Иона Тихого. Москва, Мол. Гвардия, 1961.

⁸ Lem Станислав. Кибериада. Москва, Мир, 1967.

⁹ Lem Станислав. Магелланово облака. Москва, Детгиз, 1960.

¹⁰ Lem Станислав. Мир на Земле потерпел фиаско. Москва, Прогрес, 1961.

¹¹ Lem Станислав. Навигатор Пиркс. Москва, Мир, 1970.

cəmi»¹ kimi kitablara rəğbət yaradan əsas cəhətlərdəndir. Lemın başlıca əsərlərinin hamısında Frans Kafkanın absurdizmi², Conatan Sviftin satirası³ və Volterin bəşər cəmiyyətinə istehzası⁴ aşkarca gözə çarpır. O öz yenilikçi ruhu ilə birgə həmçinin ədəbiyyatın klassik tələblərinə tamamilə sadiq qalması ilə oxucu ürəklərini fəth edir. Dissertantın gəldiyi qənaət bundan ibarətdir.

Tədqiqatçı əsasən «Limfatoryun düsturu»⁵ kitabındakı beş povestdən hər birinin hadisələrinin Stanislav Lem yaradıcılığında xüsusi yer tutan İyon Tixiy bədii obrazının ətrafında baş verməsinə istinad edir. İyonun qarşılaşdığı tərkidünya həyat tərzli azman dahilər Korkoran, Dekantor, Molteris, Zazul və Limfatory fövqəladə nailiyyətlər əldə etsələr də, bundan insan cəmiyyətinə heç bir fayda gətirə bilmirlər. Sonra isə dissertasiyanın bu bölməsində polyak ədibinin «Setavr ovu» povestində qoyulan süni intellekt problemini onun insana qarşı çıxması zəminindən təsvir etməsinə və Lemın bir çox əsərlərində oxucularla qarşılaşan kapitan Pirksin ağıl və şücaətinə tənqidi nəzər yetirilir.

Burada robotlardakı metal intellektlə insanların qarşılıqlı münasibətlərinə digər dünya şöhrətli fantast Ayzek Əzimov (1925-1994) da öz bədii irsində böyük yer ayırdığı ifadə edilir. Həmin yarımfəsil «**Ayzek Əzimov yaradıcılığına nəzər və onun əsərləri Azərbaycan dilində**» adlanır. Bu bölmə respublika ictimaiyyətinə bütövlükdə «Yeni Azərbaycan» qəzətinin 06 və 13 fevral 2003-cü il tarixli saylarında çap etdirilmişdir. Dissertasiyada ədibin povestlərində mühəndis yönümlü izahatlar yüksək qiymətləndirilir, Prezident seçkisi keçirən Multivak cihazı, Uzaq kosmosda sıçrayışlarla böyük məsafələri ani olaraq keçən taçion mühərrikləri, on illik orta məktəb biliklərinin bir anda beynə salınması bunlardır. A. Əzimovun irsini təşkil edən ən dəyərli nümunələrdən «Allahlar özləri»⁶, «Vestdə əsri saxlanılanlar»⁷, «Qadın intuisiyası»⁸, «Əbədiy-

---

¹ Лем Станислав. Сумма технологий. Москва, Мир, 1968.

² Кавка Франц. Избранные. Москва, Радуга, 1989.

³ Свифт Джонатан. Путешествие Гулливера. Москва, Художественная Литература, 1982.

⁴ Волтер Аруа. Философские повести. Москва, Правда, 1985.

⁵ Lem Stanislav. Формула Лимфатера. Москва, Знание, 1963.

⁶ Азимов Айзек. Сами боги. Москва, Мир, 1976.

⁷ Азимов Айзек. Узники Веста. Челябинск, Фей, 1991.

⁸ Азимов Айзек. Женская интуиция. Ленинград, Политехника, 1991.

yətin sonu»¹, «Partlayışdan doğan günəşlər»², «Robototexnikanın üç qanunu»³, «Robot Dreams»⁴ kimi kitabların adlarını çəkən dissertasiya müəllifi dünya şöhrətli ədibin fantastik yaradıcılığının spesifik xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq üçün öz araşdırmalarını əvvəlcə yazıçının «Peşə» povesti əsasında, bunun ardınca «Seçkilər» əsəri fonunda üzə çıxarmağa cəhdlər göstərir. Sonra isə «Kibrit götür»⁵ povestinə diqqət yönəldir, gələcək əsrlərin ən kamil kosmik gəmisinin mühərrikinin qeyri-adi işləmə prinsipini adi oxucuya nə qədər məharətlə təsvir olunmasını şərh edir. Tədqiqatın üz tutduğu növbəti Əzimov povesti «Oxuyan zıncırovlar»dır. Bunun ardınca A.Əzimovun «Marslıların yolu» povestinin və yazıçının fasilələrlə otuz ilə ərsəyə gətirdiyi «Özül və kainat imperiyası» trilogiyasının təhlilinə yer verilir. Əsasən, ədibin rus dilli tərcümələrindən istifadə edən tədqiqatçı «Seçkilər» və «Kibrit götür» povestlərindən sitatları isə onların dilimizə orijinaldan çevrilmiş bədii tərcümələrindən götürmüşdür.

İkinci fəslin üçüncü yarımfəslə Aleksandr Belyayev (1884-1942) irsinə həsr olunmuşdur. Bu dahi ədibin daimi bədii qəhrəmanı sayılan professor Vaqnerin iştirakı ilə olan hekayə və povestlər seriyasından tədqiqatda söz açılır, «Hoyti-Toyti» adlı əsərdəki insan beyni daşıyan filin sərgüzəştlərindən ətraflı bəhs edilir, bu təzahürün təbii şəraitdə mümkünlük dərəcəsinin təyininə cəhd göstərilir.

Kosmik uçuşlar mövzusunda qələmə alınmış və «Efirdə mübarizə»⁶ kitabında toplanmış «Heçliyə sıçrayış» romanı, «KES ulduzu» əsəri barədə, sonra isə «Kor uçuş» povesti, «İşığın ləngiməsi», «Dibsizliyin üzərində»⁷ adlı bədii yazısı barədə söz açılır. Lakin ədibin yaradıcılığının əsas leytmotivi insan orqanizminin daha da kamilləşdirilməsi olduğundan yazıçı heyvanlara xas yüksək fiziki imkanların şüur əldə etdikdən sonra insanda tədricən zəifləməsinə gətirib çıxarma sını barədə özünün fikirlərinin şərh edildiyi «Qar adamı», «Ölü baş» və «Əcdadların instinkti» kimi hekayələrdə qoyulan elmi problemin bədii həllinə disserta-

---

¹ Азимов Айзек. Коней вечности. Москва, Молодая Гвардия, 1966.

² Азимов Айзек. Солнца, возникшие от взрыва. Москва, Наука, 1991.

³ Азимов Айзек. Три закона робототехники. Москва, Мир, 1979.

⁴ Issak Azimov. Robot Dreams. London, Strand, 1983.

⁵ Dünyaalar ünsiyyətə girir. Qərb fantastlarının əsərləri toplusu. Gənclik, 1987. (Ayzek Əzimovun Kibrit götür hekayəsi də buraya daxildir).

⁶ Беляев Александр. Борьба в эфире. Перм, 1991.

⁷ ⁸ Беляев Александр. Избранные произведения. Москва, Правда, 1989.

siya müəllifinin verdiyi qiymət əlamətdardır. Sonra isə A.Belyayevin daha dörd mühüm romanı olan «Əbədi çörək», «Efirdə mübarizə», «Amfibiya adam» və «Şehirli göz» başlıqlı povestlər toplusu¹ kimi bədii yazıların daşdığı ictimai ideyanın konkret məzmun çərçivəsində uğurla təzahür etməsi elmi baxımdan araşdırılır. Əgər daha erkən roman olan «Professor Douelin başı» kamera tipli bədii yazıdırsa, «Əbədi çörək»² bütün dünyanı həyəcanlandıran çox mühüm bir sosioloji problemi ortaya gətirir. Yoxsul insanlar professor Broyerin kəşf etdiyi və getdikcə həcmi artan qidalı məhlulu qəbul edərlərsə, artıq milyonlarla yoxsulu bircə qarın çörək puluna işlətmək mümkün olmayacaq. Odur ki, ona nəzarəti əldən vermək varlı təbəqəyə və hökumət dairələrinə qətiyyənlə namünasib sayılır.

A.Belyayevin şah əsəri hesab edilən «Dünyanın hakimi»³ romanı daha ətraflı şəkildə araşdırılır, sonra isə ədib yaradıcılığına olan baxış heç bir vasitədən istifadə etmədən uçan insan barədə yazılmış «Ariel»⁴ romanının şərhini ilə başa çatır. Monoqrafiyanın müəllifi Arieli su mühitində balıq tək sərbəst olan bədii surət İxtiandrı müqayisə edir və Arielin daha kamil personaj kimi daha böyük oxucu rəğbətini qazandığını sübuta yetirir, bu halda A.Belyayev irsinin yorulmaz tədqiqatçısı A.P.Lukaşinin «Efirdə mübarizə»⁵ başlıqlı və seçmə əsərlərdən ibarət topluya yazdığı «Son söz»ə istinad edilir. Ədibin ən səmərəli əsərlərinin toplandığı 8 cildliyinə əlavə edilmiş «ön söz»ün müəllifləri B.Lyapunov və R.Nudelman tərəfindən irəli sürülmüş bir çox mühüm müddəalarla tədqiqatçı əsasən razılaşıır. Belyayev nəsrinə dair daha bir tənqidi fikir sahibinin isə ədibin kitablarından birinə ön söz yazanın M.Sokolova olduğunu məlum edilir. Dahi fantastın dilimizdə ayrıca cildlərlə çıxan «Amfibiya adam» əsəri və «Professor Douelin başı»⁶ romanının ölkəmizdə çox hərarətlə qarşılandığı da qeyd olunur.

A.Belyayevin əsərləri külliyyatına daxil olan «Öz simasını tapan adam» və «Öz simasını itirən adam» romanlarının hər ikisinin mərkəzi

---

¹ Беляев Александр. Голова профессора Доуэдя Москва, Правда, 1987.

² Беляев Александр. Вечный хлеб. Перм, Книжное издательство, 1990.

³ Беляев Александр. Властелин мира. Кишинев, Шнииеца, 1981.

⁴ Беляев Александр. Избранные в восьми томах. Москва, Молодая Гвардия, 1963, т.1.

⁵ Belyayev Aleksadr. Amfibiya-adam. Gənclik, 1963. Tərcümə edən Rəfayıl Nağıyev.

⁶ Belyayev Aleksadr. Professor Douelin başı. Gənclik, 1973. Dilimizə çevirəni Qabil Əhmədov.

personajı Tonio Prestodur. Öz görünüşünün eybəcərliyi ilə komik rollar oynayarkən geniş kütlələri əyləndirən və onlara öz dərdlərini bir müddətə unuduran bu adam dahiyənə bir həkimə müraciət edir və hipofiz hormonundan hazırlanmış heyrətamiz bir müalicə vasitəsi sayəsində hündür boylu, mütənasib cüssəli, gözəl sifətli bir adama çevrilərkən bu qəhrəman öz məşhurluğunu və gəlir mənbəyini itirir. Beləliklə A.Belyayevin əksər əsərlərində hadisələr qərb ölkələrində baş verir və çox vaxt kapitalist və sosialist cəmiyyətləri arasında müəllif ziddiyyətli müqayisələrinə yer verir.

Tədqiqatçı A.Belyayevdən başqa onun müasirləri olan Adamov, Qrebnyov, S.Belyayev, Trublanin, Vladko, Romanovskaya, Paley kimi fantastların adlarını da çəkir. Həmin diqqəti tədqiqatçı qərb fantastlarına da göstərir. Belə ki, Rey Bredberinin, Artur Klarkın, Brian Aldisin, Frederik Polun, Pol Andersonun və bir çox digər ədiblərin nəinki adları xatırladılır, hətta onların əsərlərinə istinadlar da edilir. Tədqiqatda A.Belyayevin müxtəlif dövrlərdə M.Lomonosov, D.Mendeleyev, İ.Pavlov, K.Siolkovski kimi görkəmli elm xadimləri barədə maraqlı oçerklər qələmə aldığı da məlum edilir.

Dissertasiyanın **ikinci fəslinin sonuncu – dördüncü yarım fəsl**i isə həmçinin sovet dövründə yaşayıb yaratmış digər parlaq rus fantastı İvan Yefremov (1907-1972) irsinə bir baxışdır. Onun elmi-fantastik nəsrinin sovetlər məkanında özünə məxsus mühüm yer tutduğu və bu məhsuldar irsin içərisində onun dörd romanının – fironlar dövrünün Misir dövlətindən bəhs edən «Oykumenanın kənarında»¹, İskəndər istilalarına həsr olunmuş «Afinalı Tais»², bizim zəmanəmizdən söz açan «Ülgüç tiyəsi»³ və uzaq gələcək barədə yazılmış «Andromeda dumanlığı»⁴ kimi iri həcmli epopeyaların onun yaradıcılığı üçün səciyyəvi olması dissertasiyada qeyd olunur. Monqolustan çöllərində bir alim kimi arxeoloji ekspedisiyalara rəhbərlik etməsi, həmin ərazilərdə yaşamış qədim canlıların qalıqlarını axtarması barədə yarı-elmi və yarı-bədii xülasəni özünün xeyli sonralar dərc etdirdiyi «Küləklər yolu ilə»⁵ adlı kitabında verdiyi də dissertasiyada şərh olunur. Həmin dövrə qədər isə onun bir fantast kimi

---

¹ Ефремов Иван. На краю Ойкумены. Фрунзе, Педагогическое издательство, 1961.

² Ефремов Иван. Таис Афинская. Москва, Молодая Гвардия, 1973.

³ Ефремов Иван. Лезвие бритвы. Москва, Правда, 1988.

⁴ Yefremov İvan. Andromeda Dumanlığı. Bakı, Gənclik, 1989. Tərcümə edənİ Hüseyn Şərif.

⁵ Ефремов Иван. Дорога ветров. Москва, Трудрезервизват, 1956.

formalaşması oxuculara «Ulduz gəmiləri»¹ və «Cəhənnəm yolu»² povestləri və «Baurcədin səyahəti» romanını (eyni mənbə) çatdırması ilə həyata keçir.

Dissertasiyada «Andromeda dumanlığı» romanı da araşdırılır. İ.Yefremovun bu şah əsərinin zirvə məqamının məhz onun qəhrəmanlarından birinin ani surətdə kosmik miqyaslı azman yerdəyişmələri həyata keçirə bilən sistem yaratmasıdır. Artıq uzaq dünyalara uçuşlara on illərlə vaxt sərf etməyə zərurət olmayacaq. Rus fantastının bu arzusu əslində Ayzek Əzimov yaradıcılığında da («Kibrit götür») təzahür etdiyindən dissertantın qoyduğu problem – yəni xarici fantastikanın həmin janrda söz demiş milli ədəblərimizə şaquli istiqamətdə göstərdikləri təsir məsələsi ilə yanaşı, birincilərin özlərinin də bir-birindən üfqi şəkildə bəhrələnməsinə yerindəcə vurulan bir işarədir. Əsərin Azərbaycan dilinə edilən tərcüməsinin Hüseyn Şərifə məxsusluğu da nəzərə çatdırılmışdır.

«Baurcədin səyahəti» kitabında da macərələr əvəzinə mühüm elmi faktların əsərdə özül təşkil etməsi onun məziyyətlərindəndir. Dissertasiyada göstərilir ki, yazıçının tarixi mövzuya müraciət etməsi onun peşə marağından, yəni Yerinqədim dövrlərini daimi surətdə tədqiq etməsindən irəli gəlir. Tədqiqatçı öz dissertasiyasında İ.Yefremov nəsrinə barədə verdiyi şərhlərində ədibin Qədim Yunanıstandakı azad və xoşbəxt həyatı fironlar istibdadına qarşı qoymaq üçün onun yazdığı yeni romanı «Afinalı Tais»dən də söz açır və bu geniş epopeyanın ilk rüseyimlərinin hələ çox illər əvvəl onun qələmə aldığı «Ellinlilərin sirri» hekayəsində qoyulduğunu yada salır. İkinci fəsil ədibin «Ülgüc tiyəsi» romanının məziyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə başa çatır. Həmin romanın qəhrəmanı olan tayqa ovçusu Seleznyovun arada özünün qədim mamontları ovlamasını ruhunun yaddaşı vasitəsilə zehmində aydın bir şəkildə görməsi bu adamı özünü məşhur həkim Qirinə göstərməsinə səbəb olur. Doktor Qirin mahir bir psixo-fizioloq kimi özünün yaratdığı fərdi müalicəxanada yoqların hələ qədim vaxtlardan qapalı şəkildə işlətdikləri təmrin və üsulları öz təcürübəsində geniş tətbiq edir, onların bütün bəşəriyyətin xidmətinə yönəldilməsinə çalışır. Qirinin təbiətdəki və insandakı gözəlliklərin ahəngdarlıqda olması üçün cəmiyyətdə sağlam mənəvi iqlim yaranmasının zərurəti barədə öz orijinal konsepsiyasını həqiqi bir fəhmlə işləyib hazırlaması

---

¹ Ефремов Иван. Звездные корабли. Фрунзе, Учпедгиз, 1961.

² Ефремов Иван. Дорога ада. Собрание сочинений в трех томах. Москва, Молодая Гвардия, 1975.

dissertasiyada təqdir edilir. Doktor Qirinlə üz-üzə qoyulmuş hindli rəssam Dayaram Ramamurti də insan xoşbəxtliyi və sağlamlığı üçün cəmiyyətin əldə etdiyi nailiyyətləri qənaətbəx saymır.

Beləliklə, İ.Yefremov da öz mənəvi hamisi və dahiyənə sələfi A.Belyayev kimi insanda olan potensial imkanların üzə çıxarılması üçün müxtəlif üsulların tətbiqi məsələsini öz bədii yaradıcılığında vəsf edir və bu vacib problemlərin bizim Azərbaycan fantastlarının əsərlərində də öz əksini tapmasına göstərilən səylər bu tədqiqatın üçüncü fəslinin məğzini təşkil edir.

Dissertasiyanın «**Azərbaycanda elmi-fantastik janrın keçdiyi yol**» adlanan üçüncü fəslini təşkil edən üç bölmədən ilkində bu sahədə respublikada ilk təşəbbüsün sahibi Emin Mahmudovun yaradıcılığına tədqiqatçı nəzəri salınır. Növbəti iki bölmədə olduğu kimi, burada da əvvəlcə ədibin tərcümeyi-halından ştrixlər verilir, onun 1925-ci ildə Göyçay şəhərində anadan olduğu, eləcə də ömrünün son on ilini ABŞ-da yaşadığı nəzərə çatdırılır. Ədibin İkinci Dünya müharibəsindən qayıtdıqdan sonra «Azərbaycan pioneri» qəzetində işləməsindən və özünün məktəblilər üçün qələmə aldığı «Günəş şəhəri»¹, «Dəmir necə ayaq açdı»², «Zülmət dənizi»³ kimi kitablarını dərc etdirirməsi bəyan olunur. Lakin «Qeyb olmuş səslər»⁴ toplusundakı «Fırtına okeanı susur» hekayəsində Aya enmiş astronavtın sərgüzəştlərindən o ilk dəfə bəhs edir. Buradakı Deryabin obrazı sonra «Bəxt ulduzu» pyesində də gözə çarpır, onu həmçinin «Muğanda qütb parıltısı»⁵ kitabındakı «Sehirli bitgilər aləmi» hekayəsində də görmək olur. Adı çəkilən pyesin motivləri ədibin «Kainat gəmisini»⁶ və «Veneranın göyləri od içindədir»⁷ adlı povestlər dilogiyasının də məzmununu təşkil edir. Yazıçının «Günəş nəfəsi»⁸, «Qüdrətli pillə»⁹, «Ulduzlar yolumuzu gözləyir»¹⁰ və «Məktiəblinin yaddaş kitabçası»¹¹ kimi publi-

¹ Mahmudov Emin. Günəş nəfəsi. Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1953.

² Mahmudov Emin. Dəmir necə ayaq açdı. Bakı, Gənclik, 1967.

³ Mahmudov Emin. Zülmət dənizi. Bakı, Gənclik, 1972.

⁴ Mahmudov Emin. Qeyb olmuş səslər. Bakı, Azərnəşr, 1964.

⁵ Mahmudov Emin. Muğanda qütb parıltısı. Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1964.

⁶ Mahmudov Emin. Kainat gəmisini. Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1957.

⁷ Mahmudov Emin. Veneranın göyləri od içindədir. Uşaqgəncnəşr, 1960.

⁸ Mahmudov Emin. Günəş nəfəsi. Bakı, Azərtədrisnəşr, 1964.

⁹ Mahmudov Emin. Qüdrətli pillə. Bakı, Gənclik, 1965.

¹⁰ Mahmudov Emin. Ulduzlar yolumuzu gözləyir. Bakı, Gənclik, 1975.

¹¹ Mahmudov Emin. Məktiəblinin yaddaş kitabçası Bakı, Azərtədrisnəşr, 1964.

sistik oçerklər toplularında soiaist cəmiyyətinin uğurları sadə uşaq dili ilə tərənnüm edilir. Onun «Zülmət dənizi» povestinin A.Konan-Doylun «İtirilmiş dünya» romanı ilə səsləşdiyi, «Kral tıbağası» hekayəsinin A.Belyayevin «Professor Douelin başı» əsərinin motivləri ilə, «Atlant qızı» kitabının isə həmin yazığının «Atlantidanın son sakini» adlı bədii yazısı ilə oxşar mövzularda işləndiyi nəzərə çətdirilir.

Dissertasiyanın **üçüncü fəslinin ikinci yarım fəslində** digər milli fantasmımız Namiq Abdullayevin bədii yaradıcılığı təhlil edilir. Onun müxtəlif illərdə çap etdirdiyi «Şehirli oğlan»¹, «İtirilmiş Dünya»², «Balaca Kiberin macəraları»³, «Gecələr uzanaydı»⁴ və «Piyada vəzirə çevrilir»⁵ kimi kitabları bu nadir janra edilən gözəl töhfələrdir. 1952-ci ildə Azərbaycan Pedaqoji institutunu bitirmiş müəllifin yaradıcılığında əsas xətt sürətli kosmik uçuşlarda keçən insan ömrünün ləngiməsi məsələsidir ki, bu fikir ilk dəfə onun sələfi E.Mahmudov tərəfindən yaradılmış Qrona obrazının taleyi fonunda verilmişdir. N.Abdullayev həmin problemi «İtirilmiş dünya» povestinin qəhrəmanları Sabir və Petyanın macəralarında ön plana gətirir və qırx ildən sonra Yerə qayıdan Sabirin öz qızından daha cavan qalmasının təsviri ilə nəzərə çətdirilir, sonra isə bu halı özünün «Atlantidadan gəlmiş adam» hekayəsində Antellonun dünyamıza çox əsrlərdən sonrakı qayıdışı zəminində bir daha xatırladır.

Okeana qər q olmuş qitə mövzusunda A.Belyayev, İ.Yefremov və E.Mahmudov da müraciət etdiklərindən burada orijinallıq duyulmur. Müəllifin «Dan ulduzu» adlı bədii yazısındakı Yer adamları da gəlib çıxdıqları öz gə dünyanın sakinləri daş dövrü səviyyəli inkişaf mərhələsi yaşayan insanlardır. Lakin A.Belyayevin əsərindəki yeganə atlantidalı Quança ömrünün son dövründə hazırkı Rusiyanın ərazisində yaşamış şimal xalqına yer əkmək, maldarlıq, bənnalıq kimi məşğuliyyətlər öyrətdiyi kimi, Namiq müəllimin Yerdən olan qəhrəmanları bu planetin sakinlərinin irəliyə texnoloji sıçrayış etmələrinə imkan yaradırlar ki, bu hal əslində Pol Andersonun «Qələbənin qanadları» povestində uzaq planetin qanadlı şüur sahiblərinə Yer astronomlarının köməyini andırır. İ.Yefremovun *yad dünyalıların mütləq Yer adamlarına oxşamalılardır* postulatını

---

¹ Abdullayev Namiq. Şehirli oğlan. Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1960.

² Abdullayev Namiq. İtirilmiş Dünya. Bakı, Azərnəşr, 1962.

³ Abdullayev Namiq. Balaca Kiberin macəraları. Bakı, Azərnəşr, 1966.

⁴ Abdullayev Namiq. Gecələr uzanaydı. Bakı, Yazıçı, 1979.

⁵ Abdullayev Namiq. Piyada vəzirə çevrilir. Bakı, İşıq, 1987.

qəbul etməməsi və özünün «Su pərisi» hekayəsində uzaq dünyaların şüurlu məxluqlardan bir qismini nəhəng, digərlərini isə suadamı şəklində verməsini də tədqiqatçı öz monoqrafiyasında əlamətdar bir hal kimi qeyd edir.

Ədibimizin təsvir etdiyi kosmik gəmilərdə bizim günlərdən 4-5 əsr sonra səfərlər edən həmyerlilərimizin təşəbbüslərinin rus həmkarları tərəfindən tənzimlənməsini bir neçə əsərində qabarıq gözə çarpdırmaqla sovet quruluşunun əbədiyyətinə inamını öz sələfi E.Mahzudov və xələfi İ.Hüseynov kimi dərinəndən inandığını duyurur və «Sualtı buruq» səpkili bədii yazılarında sosialist ədəbiyyatının tələblərini gözləməklə sənaye fonu verirsə də, bəzən N.Abdullayev sovet dövrü adamlarının ağır güzəranını da açmaqdan qorxmur. Bunun «Məxmər gecələr» hekayəsində aşkarca hiss olunmasını da dissertant qeyd edir. Həmin əsərdə yad dünyalı bir qızın – İyanın Yer oğlu Ayxana məhəbbəti son dərəcə romantik çalarlarla verilir və daha əvvəlki «An» hekayəsində, eləcə də «Dirilmə» povestində toxunduğu bir mövzunu ədib burada zirvə məqamına qaldırır. Onun yalnız bir əsərində – «Tom Vilyam gözə görünür»də hadisələr xarici dövətdə cərəyan edir. Bu hekayənin də mövzusunun Herbert Uels yaradıcılığından alındığına dissertasiyada haqlı olaraq irad tutulur.

«Hikmətin yuxusu» hekayəsinin mövzusu isə Herbert Uelsin «Zaman maşını» romanından iqtibas olunmuşdursa da, burada nağıl-fantastika yönümünün üstünlük təşkil etdiyi təəssüflə qeyd olunur. Ədibin fantastikasında bir çox hallarda elmilik nisbətən zəif olsa da, onun yaratdığı bədii surətlər yadda qalan və səmimidirlər. N.Abdullayev ədəbi irsini təşkil edən əsərlərin həcmə xəyli dərəcədə az olması isə bir vaxt çoxsaylı oxucuları daim onun yeni yazıları ilə təmasa daha çox can atmağa kökləyirdi. Dünyasını dəyişmiş daha bir istedadlı milli fantast yazıçının isə 1987-ci ildə ədəbi aləmdə debüt etməsi dissertasiyada bildirilir. Bu İbrahim Hüseynovdur.

«Fantast yazıçı İbrahim Hüseynovun kitabları barədə elmi-tənqidi xülasə» adlanan üçüncü fəslin üçüncü yarımfəslində İbrahim Hüseynovun (1950-2002) kitablarının şərhinə həsr olunmuşdur. Bunlardan «Panqeyanın övladları»¹ və «Aqvananın məhəbbəti»² hərəsi birçə əsərdən ibarət olduğu halda, «Gecələr olmayaydı»³ kitabında iki povest –

---

¹ Hüseynov İbrahim. Panqeyanın övladları. Bakı, Gənclik, 1985.

² Hüseynov İbrahim. Aqvananın məhəbbəti. Bakı, Gənclik, 1987.

³ Hüseynov İbrahim. Gecələr olmayaydı. Bakı, Yazıçı, 1990.

«Günəşə salam verin» və kitabla eyni sərəlvhəyə malik digər bir yazının oxuculara çatdırıldığı dissertasiyada məlum edilir. Bunlardan yalnız birində – «Günəşə salam verin»də Yerdə və bizim günlərdə baş verən hadisələr özgə dünyalı iki ali şüur sahibinin nəzərləri ilə verilir. Panqeya planetinə və «Yeni ulduz» adlı dünyaya həsr olunmuş əsərlərində həm E.Mahmudovun dilögiyasının, həm də İ.Yefremovun «Andromeda dumanlığı» əsərinin təsirlərinin göz qarşısında olduğu dissertasiyada nəzərə çatdırılır.

«Aqvananın məhəbbəti» kitabında isə tunc dövrü yaşayan Pireyalıların uzaq dünyasına gəlib çıxmış Şahin adlı astronavtın həmçinin çox qüdrətli texnoloji inkişaf yolu keçmiş üçüncü bir sivilisasiyanın – prutonların nümayəndələri ilə bu planetdə qarşılaşmasından bəhs edilir. Aqvana üçün Şahin nə dərəcədə fəvqəladə imkanlara malik super-varlıq sayılırsa, Şahinin gözündə də, bu cavanın öz güzgü əkizini yaradan qoca pruton bir o qədər əlçatmazdır. Burada tədqiqatçı həmçinin İ.Hüseynovun oxucuya Arkadiy və Boris Struqatskilərin «Allah olmaq çətindir»¹ romanını andırdığını bildirir. Lakin öz sələfi E.Mahmudov kimi bu milli fantast ədib də «Qərib» və «Səyyarə» adlı yad dünyalı sakinlər olan gəlmələri tamamilə orijinal və biz humanoidlərə əsla bənzəməyən bir qiyafədə verməklə İ.Yefremovun məlum postulatına qarşı çıxır. Təhlil İ.Hüseynovun «Hara gedir bu köç belə?»² adlı və müəllifin ölümündən sonra işıq üzü görmüş kiçik həcmli lirik və tənqidi şeirlər kitabına baxışla tamamlanır.

Dissertasiyanın «Nəticə» adlanan yekun qismində müasir Azərbaycan ədəbiyyatının elmi-fantastika qolunda əldə olunmuş nailiyyətlərə və çatışmamazlıqlara qiymət verilir, tədqiqatın üç əsas fəslində üzə çıxarılan müddəə və nəticələr ümumiləşdirilir. Lakin həmin işin asanlıqı naminə yaradıcılıqları nisbətən təfərrüatlı surətdə nəzərdən keçirilmiş üç milli fantastımızın əsərlərindəki aparıcı ideyaların müstəqilliyi və orijinallığı onların əcnəbi sələflərinin müvafiq sahədə çap etdirmiş olduqdarı kitablara verilən qiymət fonunda dəyərləndirilmiş və belə bir ümumi qənaət əldə olunmuşdur ki, E.Mahmudovun, N.Abdullayevin, və İ.Hüseynovun elmi-fantastik irslərində qaldırılmış qlobal və ümumkainat miqyaslı problemlərin əksəriyyəti A.Əzimov, S.Lem, A.Belyayev və İ.Yefremov nəsrində artıq irəli sürülmüş məsələlərə bir qədər yeni rakursdan baxışdır.

---

¹ А. и Б. Стругатские. Трудно быть богом. Баку, Азернешр, 1980.

² Hüseynov İbrahim. Hara gedir bu köç belə? Bakı, Gənclik, 2003.

Buna sübut olaraq dissertasiyada E.Mahmudovun «Zülmət dənizi» ilə A.Konan-Doylun «İtirilmiş dünya», İ.Hüseynovun «Aqvananın məhəbbəti» və Struqatski qardaşlarının «Allah olmaq çətinidir» povestləri, Q.Əhmədovun «Yad dünyadan qonaq» povesti və S.Lemin «Solyaris» romanı, N.Abdullayevin «Dan ulduzu» hekayəsi və Pol Andersonun «Qələbənin qanadları» povestinin mövzuları son dərəcə oxşardır. Bəzən isə xaricdə işlənmiş eyni bir mövzuya bizdə bir neçə yazıçının birdən müraciət etdiyi də nəzərə çatdırılır. Məsələn, A.Belyayevin «Atlantidanın son sakini» povestindən ilhamlanan E.Mahmudov «Atlant qızı», N.Abdullayev isə «Atlantidadan gələn adam» əsərlərini dərc etdirmişlər. E.Mahmudovun öz mənəvi müəllimi A.Belyayevə olan rəğbəti özünü həmyerlimizin «Kral tısağası» əsərinin eynilə həmin rus ədibinin «Professor Douelin başı»na bənzəməsində, N.Abdullayevin Herbert Uelsə ehtiramı isə onun «Tom Vilyams gözə görünməz olur» yazısının həmin ingilis nasirinin «Gözəgörünməz adam» romanını andırmasında özünü çox qabarıq şəkildə göstərir.

Bu hal dissertant tərəfindən olduqca təbii bir proses kimi qiymətləndirilir. Çünki belə vertikal istiqamətli fikir iqtibasları eyni zamanda özünü dünya şöhrətli fantastların öz aralarında da gözə çarpır. Məhz həmin məqama laqeyd qalmamış tədqiqatçı kainatın bir başından digərinə on illərlə müddətə deyil, ani sıçrayışlarla hərəkət edən qadir maşınları təsvir edərkən belə identikliyi üfqi istiqamətdə də aşkara çıxarır. Məsələn, həmin xoş bəşəri arzunu həm A.Əzimov özünün «Kibrit götür» sərlövhəli hekayəsində, həm də İ.Yefremov «Andromeda dumanlığı» romanında artıq həyata keçmiş gerçəklik kimi təsvir edirlər. Bunu tədqiqatçı ona görə çox təbii bir xüsusiyyət sayır ki, elmi həqiqətlərə söykənmə imkanının bitdiyi məqsəmdən adətən müəllif təxəyyülünün gücünə istinad etmək zərurəti ortaya çıxır. Bu iki yazıçı isə eyni zamanda elmdə general rütbəsinə müvafiq olan professor pilləsinə çatmış adamlardır. Həmin paralelləri E.Mahmudov və N.Abdullayevin eyni mövzuya – yüksək sürətli kosmik gəmilərdə insan ömrünün dəfələrlə uzanması təzahürünün təsviri nümunəsində də görməyin mümkün olduğunu dissertant haqlı olaraq qeyd edir.

Dissertasiyada zor üzərində bərqərar edilmiş sovet quruluşunun əbədiliyini ehtimal etmiş İ.Yefremov yolu ilə gedən E.Mahmudovdan fərqli olaraq N.Abdullayevin və İ.Hüseynovun öz əsərlərində bəzən həmin korkoranə vəsflərə şübhə ilə yanaşma halları büruzə vermələri onların həqiqi fantast uzaqgörənliyinə dəlalət edən xüsusiyyət kimi

göstərilir, həmin İ.Yefremovun başqa dünyaların şüurlu sakinlərinin görünüşcə mütləq Yer adamına bənzəyəcəyi barədə iddiasının isə yalnız qismən N.Abdullayev tərəfindən qəbul edildiyi üzə çıxarılır. Halbuki onun «Su pərisi» əsərində bu üzüyolalığa heç də tam riayət olunmur. Tədqiqatçının mülahizəsinə görə, respublikada bu nadir janrın altmış illik qısa bir vaxt müddətində bu qədər əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə etməsi olduqca ürək açan hal hesab edilməsidir.

Üçüncü fəsildə yaradıcılıqları araşdırılan bu üç milli fantastımızın artıq dünyalarını dəyişdiklərindən hazırda estafeti 1947-ci ildə təvəllüd tapmış Qabil Əhmədov öz ədəbi fəaliyyəti ilə irədi irəli aparır. İlk bədii kitabı olan «Yad dünyadan qonaq»¹ bu ədibin S.Lemin «Solyaris»² əsərindən ilhamlanmasını göstərir. Bu kitabdakı iki əsərdən sonra daha beş fantastik nümunənin təqdim edildiyi və əvvəlki personajların gözə çarpdığı «Venera göyləri maviləşir»³ adlı cildini oxuculara təqdim etdi. Xeyli sonra isə Q.Əhmədov «Dantenin həqiqi yubileyi»⁴ və «2143-cü il»⁵, adlı kitabları ilə öz oxucularının görüşünə gəlir. Bu ədib rus və ingilis dillərindən bir çox elmi-fantastik kitabların da mütərcimi kimi tanınır.

Digər bir fantast yazıçının isə Allahverdi Eminov olduğu dissertasiyada qeyd olunur. Onun bu janrda yazılmış «Sarı çiçək»⁶ kitabı da oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Bu ədib bir çox illər əvvəl öz namizədlik dissertasiyasında Emin Mahmudov yaradıcılığına müraciət etmişdir. Dövrü mətbuatdakı məqalələri ilə A.Eminov bu janra diqqəti artırmağın vacibliyini dəfələrlə vurğulamışdır⁷.

---

¹ Q.Əhmədov. Yad dünyadan qonaq. Yazıçı, 1987. (Namiq Abdullayevin ön sözü ilə.)

² Лем Станислав. Солярис. Москва, Радуга, 1987.

³ Q. Əhmədov. Venera göyləri maviləşir. Bakı, Yazıçı, 1992. (Prof. Rəhim Hüseynovun ön sözü ilə)

⁴ Q. Əhmədov. Dantenin həqiqi yubileyi. Bakı, Sabah, 2009. (Prof. Əsədulla Qurbanovun və prof. Vaqif Ramazanovun ön sözləri ilə)

⁵ Q. Əhmədov. 2143-cü il. Sabah, 2010. (Prof. Rəhim Hüseynovun ön sözü ilə)

⁶ Eminov Allahverdi. Sarı çiçək. Bakı, Yazıçı, 1990, 214 s.

⁷ Eminov Allahverdi. Son illərin elmi-fantastikası. Təfəkkür Un-tinin Əsərləri. 1998, № 2.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıda göstərilən çap olunmuş əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycan fantastik ədəbiyyatında məkan və zaman probleminin qoyuluşu. (E.Mahmudovun, Q.Əhmədovun, A.Rzayevin, A.Eminovun, Ə.Xaspoladovun fantastik yaradıcılığı fonunda araşdırma). Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri. 2002, №4, s.99-107.

2. A.Belyayevin yaradıcılığı haqqında. Bakı Slavyan Universitetinin «Humanitar elmlərin aktual problemi» adlı ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. Bakı, 2003, №1-2, s. 135-146.

3. A.Belyayevin yaradıcılığı haqqında. Bakı Slavyan Universitetinin «Humanitar elmlərin aktual problemi» adlı ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. Bakı, 2003, №3-4, s. 56-65.

4. İ.Yefremovun elmi-fantastik yaradıcılığı və onun Azərbaycan dilində təzahürü. Bakı Slavyan Universitetinin «Humanitar elmlərin aktual problemi» adlı ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. Bakı, 2003, № 2, s.111-125.

5. Ayzek Əzimov yaradıcılığına nəzər və onun əsərləri Azərbaycan dilində. «Yeni Azərbaycan» qəzeti. 16 və 23 fevral, 2003-cü il.

6. Dünya elmi-fantastlarının Azərbaycan bədii ədəbiyyatındakı eyni janra təsiri barədə. Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 2002, №3, s.100-103.

7. Fantast yazıçı Qabil Əhmədovun ədəbi irsinə bir nəzər. «Açıq dünya» adlı ictimai-siyasi, elmi-kütləvi jurnal. 2003, №2, s.33-44.

8. Fantast yazıçı İbrahim Hüseynovun kitabları barədə elmi-tənqidi xülasə. «Açıq dünya» adlı ictimai-siyasi, elmi-kütləvi jurnal. 2003, №2, s.33-41.

9. Путь научной фантастики в Азербайджане. Журнал Вопросы филологических наук. № 1 (35), Москва, 2009, с.24-27.

“Traditions of the National Azeri Sci-Fi Janre”
(Problem of the influence of world science-fiction
to the similar janre in Azeri fiction literature)

SUMMARY

This particular research is devoted to the problem of influence of ideas which were put forward by such leading global science-fiction writers as Isaak Azimov (USA), Stanislaw Lem (Poland), Alexander Belyayev and Ivan Yefremov (both from Russia) to the formation of the outlook of national representatives of the same janre in the Republic of Azerbaijan. They are Emin Mahmudov who was born in 1925 and who lately lived in America till his death, Namig Abdullayev (1928-1995), Ibrahim Hussey-nov (1950-2002) who was the communist party activist and KGB officer for Refugies and Replaced citizens, So the 1-st chapter is entitled as *“the Formation of the Sci-Fi Literature in Azerbaijan and Tasks Standing Before it”*, the 2-nd one is *“the View to the Creation of Leading World Classics of this Janre”* and the 3-rd one is *“the Path Made by the Azery National Sci-Fi Literature Since the Time of its Formation”*.

Each of these three national Sci-Fi writers published several books in this janre since 1953 where they described the future technologies on the Earth as well as the advanced life-style in other distant planets inhabited by humanoidal creatures and their possible contacts with our race. Problems of ever longer life duration of men and some others are also considered in their works on the background of adventures of their literary characters. Parallelly, literary translations of best books of Western Sci-Fi creators into Azeri are also evaluated as means helping to the process of formation of the test and view of local readers.

What concerns to the author of the presented research, she is a mother of two kids who are above teen-age. She graduated from the Philological College School of the Baku State University in 1992 and for the next 5 years had been employed as the Editor in-Chief of the weekly newspaper “Communications News of Azerbaijan” spon-sored by the Ministry of Communications of the Azerbaijan Republic. And after that she has been teaching Azeri language and literature at the College of Communications in Baku. This thesis illuminates her recent research for gaining the scientific degree of D-r of Philosophy on Filology.

Ахмедова Г.Р.

**Традиции научно-фантастического жанра
в Азербайджанской литературе**

(Проблема влияния мировой научной-фантастики на соответствующий жанр в Азербайджанской художественной литературе)

РЕЗЮМЕ

Представленное исследование посвящено проблеме влияния идей, выдвинутых такими глобальными писателями-фантастами как А. Азимов (США), С. Лем (Польша), А. Бельяев и И. Ефремов (Россия) на формирование художественного мировоззрения Азербайджанских представителей данной области литературы. Ими являются Эмин Махмудов, родившийся в 1925-м году и прожившего свои последние годы в Соединенных Штатах, Намик Абдуллаев (1928-1995), Ибрагим Гусейнов (1950-2002), ставший активистом коммунистической партии, а затем главой управления по делам беглецов при КГБ. Первая глава диссертации названа *«Становление НФ литературы в Азербайджане и задачи, стоящие перед ней»*, вторая – *«Взгляд на творчество мировых классиков данного жанра»* и последняя, именуется *«Путь Азербайджанской национальной фантастической литературы со времен ее становления»*.

С 1953-го года каждый из вышеназванных национальных НФ писателей представили на суд читателей по несколько книг, в которых предпринимается попытка описать грядущую технологию на Земле, а также более или менее удобный образ жизни на других отдаленных планетах вселенной, населенных живыми существами гуманоидаль-ных типов, а также их возможный контакт с нашей человеческой расой. Проблемы более длительного долголетия человека и ряд других важных проблем также затрагиваются в их книгах, что составляет благоприятный фон для их литературных героев.

Что касается автора представленной диссертации, то Г.Р.Ахмедова окончила филологический факультет Бакинского Государственного Университета в 1992-м году и в течении последующих пяти лет занимала должность главного редактора еженедельной газеты «Новости связи Азербайджана», финансируемой Мин.Связи республики. Ныне она преподакт русский язык в Бакинском государственном университете.

**Министерство Образования Азербайджанской Республики
Бакинский государственный университет**

На правах рукописи

АХМЕДОВА ГЮЛЬСУМ РАШИД ГЫЗЫ

**ТРАДИЦИИ НАУЧНО-ФАНТАСТИЧЕСКОГО ЖАНРА
В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ**

(Проблема влияния мировой научной-фантастики на
соответствующий жанр в азербайджанской
художественной литературе)

**5716.01 – Азербайджанская литература
5718.01 – Мировая и русская литература**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологическим наукам

БАКУ – 2014